

TEISĖS TIKSLAI – SPEKULIACIJOS ĮRANKIS AR ARGUMENTAVIMO PRIEMONĖ?

Giedrė Lastauskienė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Viešosios teisės katedros docentė
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius
Tel. (+370 5) 2 36 61 75
El. paštas: Giedre.Lastauskiene@tf.vu.lt

Straipsnyje analizuojami teisės tikslai, siekiant nustatyti, ar ši sąvoka yra pakankamai apibrėžta, kad galėtų būti taikoma kaip tinkama teisinio argumentavimo priemonė. Nurodoma, kad sąvoka teisės tikslai yra vartojama Lietuvos teismų sprendimuose be jos turinio apibrėžimo, kaip visuotinai suprantama. Analizuojami teisės teoretikų darbai, kuriuose tirti teisės tikslai. Atskleidžiamos naudos ir teisingumo kategorijos, konkretinančios teisės tikslų sąvoką ir suteikiančios jai apibrėžtą turinį.

In dem Artikel werden die Ziele des Rechtes analysiert, um festzustellen, ob dieser Begriff als angemessenes Argumentationsmittel angewendet sein könnte. Es wird darauf hingewiesen, dass der Begriff der Ziele des Rechtes in den Gerichtsentscheidungen der Republik Litauen als allgemein verständlich gebraucht wird, ohne seiner Inhaltsbezeichnung. Man analysiert die Arbeiten der Rechtstheoretiker, in denen die Ziele des Rechtes untersucht wurden. Man enthüllt die Kategorien des Nutzens und der Gerechtigkeit, die den Begriff der Ziele des Rechtes konkretisieren und ihm einen definierten Inhalt erteilen.

Įvadas

Suvokiant teisinio pozityvizmo (ypač jo griežtosios formos) nepakankamumą, ir toliau ieškoma instrumentų, kurie leistų patikrinti vienos ar kitos teisinės taisyklės derėjimą su vertybinėmis nuostatomis, dėl kurių svarbumo ir išskirtinumo sutaria didžioji teisinės bendruomenės dalis. Jau atrasti ir vis dažniau taikomi teisės principai – diskusija, ar ši teisinės materijos dalis gali būti tiesiogiai taikoma teisiniui kvalifikavimui, pakeitė įprasta vakarietiškam pasauliui diskusija, kaip turi būti nustatomas teisės principo turinys ir koks principų pritaikymo ir susikirtimų sprendimo mechanizmas. Glaudžiai su teisės principais yra susijusi

ir kita teisinė kategorija, priskiriama fundamentalioms, – teisės tikslai.

Teisės teorijoje griežtai skiriami konkrečių teisinių nurodymų tikslai ir bendrieji (fundamentalūs) teisės tikslai. Nustatyti konkrečių teisinių nurodymų tikslus dažniausiai nėra itin sudėtinga. Kartais jie viešai deklaruojami dar iki to nurodymo išleidimo (uždraudžiant prekybą alkoholiu rugsėjo 1 dieną, vienas iš svarbiausių tikslų buvo sumažinti mokinių galimybes švęsti šią dieną vartojant alkoholį). Kitais atvejais tuos tikslus galima išžvelgti, pritaikant teisingo mąstymo principus (Ūkinių bendrijų įstatymo pataisa, įpareigojančia narius komanditorius sudaryti su bendrija,

kurios nariais jie yra, darbo sutartį, buvo siekiama atimti galimybę mažinti verslo sąnaudas, pasirenkant palankesnę mokesčių režimą ir išvengiant darbo sutarčių). Konkrečių teisinių nurodymų tikslai analizuojami, vertinant įstatymų leidėjo darbo kokybę – svarstoma, ar buvo teisingi ir ar jie buvo pasiekti. Konkretaus nurodymo tikslo analizė gali būti taikoma, aiškinantis šio nurodymo tikrąją esmę ir siekiant nustatyti, ką konkrečiai turėjo galvoje normos kūrėjas, jeigu tokiai išvadai padaryti nepakanka lingvistinio teisinio teksto aiškinimo. Toks teisinio teksto analizės būdas įtelpa į teisinio pozityvizmo rėmus, nes teisę siekiama paaiškinti ja pačia, ir dažniausiai nustatyti tokius tikslus nėra sudėtinga (kitas klausimais – kiek laisvas yra teisės taikytojas netaikyti normų, kurių tekstinis turinys akivaizdžiai prieštarauja normų kūrėjo viešai deklaruotiems siektiniams tikslams). Bet kokiu atveju konkrečių teisinių nurodymų tikslai nėra šio straipsnio tyrimo objektas.

Daug sudėtingesnių problemų kelia galutiniai (fundamentalūs) teisės tikslai. Teisės teorijoje šie teisės tikslai dažniausiai analizuojami kaip konceptuali teorinė kategorija, kuria siekiama ištirti, ko siekiama kuriant teisinių taisyklių sistemą ir brangaus prievartinio aparato, turinčio ją garantuoti, išlaikymu arba, kaip siūlė Radbruchas, dar abstrakčiau – atsiribojama nuo bet kokio konkretumo ir analizė perkeliama į viršempirinės (vok. *überempirische*) teisės idėjos tyrimą [13, p. 64]. Pažymėtina, kad teisės tikslai yra naudojami kaip teismų sprendimų argumentavimo priemonė – nes lygiai taip pat, kaip ir konkrečių teisinių nurodymų išleidimo tikslai, fundamentalieji teisės tikslai leidžia (neva) nustatyti tikrąją

teisės normos (normų) prasmę ir teisiškai kvalifikuoti konkrečią situaciją. Todėl kelia susidomėjimą (bent jau autorei) atsakymo į klausimą, ar tikrai galutiniai teisės tikslai pagrįstai gali būti laikomi praktinio pritaikumo kategorija, paieška.

Lietuvoje ginčus sprendžiantys teismai, taip pat Konstitucinis Teismas, vartoja teisės tikslų (teisės paskirties) kategorijas, siekdami argumentuoti teismų sprendimus¹. Net ir fragmentiškai (netgi atsitiktinai) parinktos teismų sprendimų ištraukos leidžia teigti, kad susiformavo tam tikri teisiniai konstruktai, kurie keliauja iš vieno sprendimo į kitą: „*Tiek profesinė sąjunga, tiek darbdavys yra savarankiški ir lygiateisiai civilinių teisinių santykių subjektai, nei vienas iš jų savo veikla negali pažeisti, ignoruoti ar kitaip neteisėtai trikdyti vienas kito veiklos, o jų tarpusavio santykiai turi būti grindžiami griežtai laikantis įstatymų reikalavimų, nes tik tokiu atveju realizuojama tikroji teisės paskirtis – ieškoti pusiausvyros tarp įvairių asmenų ar jų grupių teisėtų, tačiau neretai tarpusavyje prieštaraujančių ar konkuruojančių, interesų. Teisė negali ginti vieno asmens ar jų grupės, ignoruodama kito asmens ar jų grupės teisėtą interesą*“ (2000 m. vasario 7 d. LAT nutartis c. b. Nr. 3K-3-136/2000); „*Kuo sudėtingesni žmonių socialiniai santykiai, tuo didesnis poreikis šiuos santykius reguliuoti, t. y. priimti teisės aktus, kurie sudarytų prielaidas spręsti socialinių interesų konfliktus. Tokiu būdu išvengiama atsitiktinumų ir savivalės,*

¹ Šiame straipsnyje nebus absoliutinama žodinė kategorija „teisės tikslas“, bet ji taikoma ir tais atvejais, kai yra numanoma. Taip pat laikomasi, autorės požiūriu, labiau pagrįsto ir jurisprudencijoje vyraujančio požiūrio, kad sąvokos „teisės tikslai“ ir „teisės paskirtis“ yra sinonimiškos.

socialinio gyvenimo nestabilumo, interesų priešpriešos. Vienas pagrindinių teisės, kaip socialinio gyvenimo reguliavimo būdo, tikslų – teisingumas. Negalima pasiekti teisingumo tenkinant tik vienos grupės arba vieno asmens interesus ir kartu neigiant kitų interesus. Elgiantis vienašališkai, būtų ignoruojama humaniškoji teisės paskirtis, didėtų socialinių konfliktų galimybė. Teisė negali remtis vien tik daugumos ar mažumos interesais, todėl teisėdaroje siekiama derinti interesus panaudojant optimalias šalių susitarimo galimybes“ (Konstitucinio Teismo 1995 m. kovo 8 d. nutarimas); „Tikroji teisės paskirtis – ieškoti pusiausvyros tarp įvairių asmenų ar jų grupių teisėtų, tačiau neretai tarpusavyje prieštaraujančių ar konkuruojančių, interesų. Todėl teisė negali ginti vieno asmens ar jų grupės ignoruodama kito asmens ar visos visuomenės teisėtą interesą. Jeigu teisės pagalba vienam asmeniui padaryta skriauda ar neteisybė būtų ištaisoma kito asmens, neatsakingo už tą skriaudą ar neteisybę, sąskaita arba nepaisant teisėto visuomenės intereso, teisė negalėtų atlikti visuomenės gyvenimo stabilumo garanto funkcijos. Būtent tokiomis nuostatomis įstatymų leidėjas vadovavosi priimdamas tiek 1991 m. birželio 18 d., tiek ir 1997 m. liepos 1 d. Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymą“ (2000 m. balandžio 17 d. LAT nutartis c. b. Nr. 3K-3-385/2000); „Jeigu teisės pagalba vienam asmeniui padaryta skriauda ar neteisybė būtų ištaisoma kito asmens, neatsakingo už tą skriaudą ar neteisybę, sąskaita arba, nepaisant teisėto visuomenės intereso, teisė negalėtų atlikti visuomenės gyvenimo stabilumo garanto funkcijos“ (2000 m. sausio

18 d. LAT nutartis c. b. Nr. 3K-7-15/2000); „Įstatymu negali būti nustatytas toks aukštojo mokslo finansavimo modelis, kuris nebūtų pagrįstas subalansuotu visuomenės ir valstybės poreikių bei valstybės finansinių galimybių įvertinimu ir kurio valstybė akivaizdžiai nebūtų pajėgi įgyvendinti; tokio modelio nustatymas prieštarautų inter alia konstituciniam socialinės darnos imperatyvui, neleistų valstybei vykdyti įvairių kitų savo priedermių“ (2008 m. kovo 20 d. Konstitucinio Teismo nutarimas); „Pabrėžtina, kad Respublikos Prezidento motyvai, kuriais remiantis Seimo priimtas įstatymas grąžinamas jam pakartotinai svarstyti, turi būti racionalūs, aiškūs, suprantami. Respublikos Prezidentas, motyvuotai grąžindamas įstatymą Seimui pakartotinai svarstyti, privalo vadovautis tautos gerovės, atsakingo valdymo, pilietiškumo, socialinės darnos, teisingumo, teisės viešpatavimo imperatyvais, kitomis Konstitucijoje įtvirtintomis, jos ginamomis ir saugomomis vertybėmis“ (2008 m. vasario 22 d. Konstitucinio Teismo nutarimas).

Tikslinga pažymėti, kad teismai teisės tikslais įvardija daug ką: socialinę darną, interesų pusiausvyrą, teisingumo įgyvendinimą ir kt. Jeigu nurodytų vertybių apsaugą laikysime teisės tikslais – ar nėra galima situacija, kai jos prieštarautų viena kitai? Ar tai turėtų reikšti, kad teisė siekia prieštarų tikslų? Tačiau peržiūrėjus teismų jurisprudenciją jau iš karto akivaizdu – teismams tokių abejonių nekylo: sąvokos „teisės tikslai“ ir „teisės socialinė paskirtis“ teismams, panašu, yra visuotinai aiškios ir jų turinys nebeatskleidžiamas. Kadangi teismų jurisprudencija teisės tikslais tiesiogiai argumentuoja priimamus sprendimus,

darytinios prielaidos, kad: a) sąvokos „teisės tikslai“ turinys yra pakankamai apibrėžtas teisės teorijoje ir teisės doktrinoje; b) šios sąvokos turinys yra suprantamas vienodai (bent jau nėra prieštaringas). Šias prielaidas verta patikrinti.

Teisės galutiniai tikslai teisės teorijos požiūriu

Patikrinimą vertėtų pradėti nuo elementariausių teisės teorijos vadovėlių, nuo kurių europiečiai pradeda teisės studijas ir kuriuos vėliau prisimena, jau versdamiesi teisine veikla, tais atvejais, kai susiduria su teisės aiškinimo ar teisinio kvalifikavimo problema ir ieško tam tikro „pasufleravimo“. Pažymėtina, kad teisės teorijoje (kaip ir teismų jurisprudencijoje) analizuojamos problemos požiūriu yra vartojamos tiek sąvoka *teisės tikslas*, tiek sąvoka *teisės socialinė paskirtis* (dažniausiai šias sąvokas laikant lygiavertėmis arba visada itin susijusiomis). Taip pat aiškėja, kad nurodytos sąvokos vartojamos ganėtinai laisvai – lyg ir neabejojant dėl jų turinio visuotinio ir vienodo suprantamumo. A. Vaišvila „Teisės teorijoje“ nurodo, kad teisės socialinė paskirtis – tai tikslas, kuriam teisė kuriama ir dėl kurio ji egzistuoja [15, p. 137]. Autorius skiria du teisės raidos etapus – klasinį, kai teise buvo siekiama saugoti politiškai ir ekonomiškai vyraujančių socialinių grupių interesus, ir po Antrojo pasaulinio karo Europoje prasidėjusį antrąjį etapą, kuriame teise siekiama organizuoti ne vienos, o visų socialinių grupių teises, lemti jų įgyvendinimą, derinti priešingus interesus ir šitaip palaikyti socialinę santarvę bei rimtį. Autorius daro išvadą, kad šiuolaikinės teisės socialine paskirtimi reikėtų laikyti žmogaus teisių apsaugą [15, p. 138].

S. Vansevičius „Valstybės ir teisės teorijoje“ teisės socialinę paskirtį vartoja kaip teisės funkcijas apibrėžti padedančią kategoriją, nurodydamas, kad teisės funkcijos – tai pagrindinės teisės poveikio visuomeniniams santykiams kryptys, lemiamos teisės esmės ir jos socialinės paskirties visuomenės gyvenime, ir neplėtoja teisės socialinės paskirties sąvokos turinio [16, p. 101]. Rusų teoretikų kolektyvo išleistoje bendrojoje valstybės ir teisės teorijoje atkreiptas dėmesys, kad teisės socialinė paskirtis tiesiogiai pasireiškia per teisės funkcijas ir kad šių kategorijų negalima nagrinėti atskirai; nurodyta, kad teisės socialinė paskirtis gali būti skirtinga ir priklauso nuo visuomenės vystymosi poreikių. Autoriai nenustato griežtų ribų tarp sąvokų „teisės socialinė paskirtis“, „teisės socialinis vaidmuo“, „teisės uždaviniai“ – ir manytina, kad šias sąvokas laiko jeigu ne identiškomis, tai bent jau labai panašiomis – autorių požiūriu, visas jas konkretina teisės funkcijos, kurių sistemos projekcija „čia ir dabar“ suformuoja funkcionuojančią teisę [12, p. 155–158]. Lenkų teoretikai mums labiau įprastą sąvoką „teisės socialinė paskirtis (tikslas)“ pavadina teisės metafunkcija, apibūdindami ją kaip visos visuomenės gyvenimo reguliavimą, kaip žmonių elgesio tvarkymą, siekiant užtikrinti visuomeninę darną, saugumą, tikrumą [8, p. 41]. Apibendrinant pateiktas nuorodas į teisės teorijos vadovėlius, konstatuotina ta pati tendencija, kuri jau buvo nurodyta, įvertinant Lietuvos teismų jurisprudenciją – dažniausiai teisės tikslų analizė pateikiama kaip neprobleminė, neprieštaringa, nekelianti didesnių diskusijų: kažkada teisės tikslas buvęs apsaugoti stipriojo interesus, o dabar teisės tikslas sudaryti (visai) visuomenei darnias ir

saugias gyvenimo sąlygas, apsaugoti (visų) žmonių teises. Tačiau straipsnio autorė šioje vietoje norėtų pasiremti visaip kitaip teisės tikslų analizę pradedančiu prancūzų teisės teoretiku J. Bergel, atkreipiančiu dėmesį į problemos sudėtingumą: „Bet koku atveju skiriama daugybė teisės tikslų, ir nuomonės šiuo klausimu tiek aštrios, prieštaringos, fanatiškos ar išplaukusios, kad kakofonija, atsirandanti dėl jų skambėjimo vienu metu, įveda klausytoją į sumaištį.“ [2, p. 57]

Ar teisė apskritai gali turėti tikslus?

Be abejo, atsakymas į šį klausimą turi būti pradėtas nuo teisės definicijos (tiksliau – sampratos). Tačiau nėra reikalo įsivelti į tokią neperspektyvią diskusiją, nes tyrimo objektas yra kitas. Iš šio straipsnio tyrimo pozicijų teisė yra suprantama kaip tam tikra normatyvinė tvarka, išreiškiama tinkamo elgesio taisyklėmis ir išsiskirianti itin glaudžiais jos ryšiais su valstybe (valstybė yra produktyviausia teisinių taisyklių kūrėja ir teisinių taisyklių (net ir ne valstybės sukurtų) saugotoja). Nesiaiškinkime, kas saisto valstybę, nustatant taisyklių turinį, ir nespręskime kitų poleminių klausimų. Tačiau iš karto turime pabrėžti, kad kalbėti apie teisės tikslus galima tik tada, kai pripažįstama, kad teisinės taisyklės kažkas kuria – sąmoningai ir valingai. Šiuo atveju nėra svarbu, ar tas taisyklės kuria tam tikros valstybinės (visuomeninės) institucinės struktūros (parlamentas, vyriausybė, savivalda), ar taisyklės susiformuoja kaip ilgalaikiu patyrimu grįstos „elgesio schemos“ (pavartojant Hayeko terminiją). Tiesa, visais atvejais posakis „teisės tikslas“ yra tam tikra fikcija (gal tiksliau alegorija?). Ne

teisė turi ir nustato tikslus. Analizuojant teisės tikslus iš tikrųjų tiriami tikslai, dėl kurių teisė egzistuoja, yra kuriama ir saugoma. Ir tai neturi nieko bendro su tikslais, kurių siekiama konkrečiais teisiniais nurodymais. (Galbūt labiausiai su teisės tikslais yra susijusios teisės susiformavimo priežastys, kurios teisės teorijoje tiriamos, analizuojant materialiuosius teisės šaltinius.) Teisės tikslai turėtų mums padėti atskleisti tuos poreikius ir lūkesčius, kurių vedami žmonės siekė kompensuoti kitų normatyvių sistemų nepakankamumą, kurdami kuo aiškesnes taisykles, jas skelbdami ir organizuodami specialias struktūras, galinčias pareikalauti tų taisyklių laikymosi. Todėl negalima net kalbėti apie teisės tikslus tais atvejais, kai teisei suteikiama dieviškoji pradžia (turėtume persikelti į Dieviškojo Kūrėjo tikslų analizę) arba kai teise įvardijamos prigimtinės vertybės (slypinčios žmogaus ar visuomenės prigimtyje). Svarstytina, ar teisės tikslų galima ieškoti ir daryti nuorodas į juos tais atvejais, kai teisė yra siejama su elgesio schemomis, kurios formavosi spontaniškai ir kurių buvo laikomasi išskirtinai dėl to, kad jos užtikrino didesnę sėkmę tam tikrai žmonių grupei. Vadovaujantis tokiu požiūriu nuosekliai plaukia išvada: „teiginys, jog dėl šiuolaikinės visuomenės sudėtingumo privalome sąmoningai ją planuoti, yra paradoksalus ir byloja apie visišką reikalo esmės nesupratimą. Iš tikrųjų šios sudėtingos tvarkos negalime išlaikyti tiesiogiai vadovaudami jos nariams, ją galime išlaikyti tik netiesiogiai – palaikydami ir tobulindami taisykles, leidžiančias formuoti spontaninei tvarkai“ [4, p. 81]. Vadovaujantis tokiu požiūriu jau nėra reikalo kalbėti apie teisės tikslus,

nes pagal nurodytą spontaninės tvarkos koncepciją teisės turinį ir poveikio kryptį lemia stichiški ir nekontroliuojami procesai, ir galima analizuoti tik spontaninę tvarką „aptarnaujančių“ taisyklių tikslus.

Darytina išvada, kad ieškodami atsakymo, kas yra teisės tikslai, esame privesti daugiausia remtis pozityviaja, taigi veikiančia, funkcionuojančia, elgesį normuojančia, teise (būtent teise, o ne teisės samprata) ir nustatinėti sukurtų (ar bent jau atpažintų ir įvardytų žodžiais) taisyklių KŪRIMO tikslus.

Tai, kas nekelia didelių ginčų

Iš tikrųjų niekam neturėtų kelti didesnių abejonių teiginys, kad teisės kūrimu yra siekiama sudaryti kuo palankesnes (taigi saugesnes, stabilesnes) sąlygas visuomenei gyvuoti: „teisės tikslas – taika“ (tiesa, „kelias į ją – kova“) [7, p. 3]. Net ir tuo atveju, kai teisės esmė yra prievarta, teisės tikslas išlieka taurus: „teisė – visuomenės gyvenimo sąlygų užtikrinimas prievartos forma (*Sicherung der Lebensbedingungen der Gesellschaft in Form des Zwanges*)“ [6, p. 130]. Net ir tie teoretikai, kurie atmeta teiginius apie brolišką žmogaus prigimtį ir teisę suvokia kaip stipriojo valios primetimą silpnesniam, neabejoja, kad tokiu būdu sukurta tvarka silpnajam yra palankesnis variantas negu jos nebuvimas. Jheringas teisę prilygina stipriojo ir silpniojo sąjungai (pagal jį, teisė visada atitinka visuomenės struktūrą), ir nors teisė visada veikianti stipriojo naudai, bet silpnajam tai vis tiek geriau, negu kad nebūt jokios teisės. Ir tai yra suprantama – juk visuomenėje, kurioje vyrauja chaosas ir anarchija,

nėra saugus apskritai niekas – tokią išvadą padaro ir prievartos apologetas L. Gumplovičius [3].

Dėl itin nuoseklios minčių dėstymo schemos verta detaliau prisiminti Jheringą, savo darbuose analizavusį teisės tikslą. Jis pabrėžia, kad kaip tik teise užtikrinamas ne tik fizinių poreikių tenkinimas (maistas, būstai, apsirengimas), bet ir suteikimas gėrių ir malonumų, kurie, asmens vertinimu, suteikia jo gyvenimui tikrąją vertę [6, p. 130]. Vertindamas visuomenės gyvenimo sąlygų specifiką, šis autorius analizuoja ir teisės ribas. Teoretikas išskiria tris visuomenės sąlygų grupes, kurios yra būtinos visuomenei gyvuoti. Pirmoji sąlygų grupė neturi tiesioginio santykio su teise – tai gamtos suteiktos ir (arba) darbu sukuriamos sąlygos (šios sąlygos nepavaldžios žmogaus nurodymams). Antroji sąlygų grupė apima asmens gyvybės išsaugojimą ir įgimtą siekį jį pratęsti, darbą ir dalyvavimą mainuose. Nurodo, kad šioje srityje lyg ir veikia natūralūs žmogaus prigimties dėsniai (gamta priverčianti žmones eiti teisingu keliu), todėl ryškus žmogaus savanoriškumas. Tačiau savanoriškai žmogus šiose situacijose veikia tik tada, kai jo interesai sutampa su visuomenės interesais, todėl kiekviena valstybė nustato baudžiamąsias priemones už veikas, kurios laužo lyg ir natūraliai susiformavusius dėsningumus (motinos prigimtis verčia ją rūpintis savo naujagimiu, nepaisant to, visos valstybės numato teisinę atsakomybę už naujagimio nužudymą ar kitokias priešiško prigimčiai elgesio su vaikais formas). Trečioji visuomenės sąlygų grupė yra išskirtinai teisinė ir šiose situacijose reguliuojamas tik valstybių nurodymais. Pagal Jheringą, žmogui reikia teisės, nes jis,

siekdamas savo tikslų, yra savanaudis. „Už“ visuomenę yra visuomeninis egoizmas; „prieš“ ją – asmeninis egoizmas, kuriam sutramdyti ir reikia prievartos priemonių [6, p. 141]. Kadangi teisės tikslas – užtikrinti visuomenės gyvenimo sąlygas, visuomenė tampa šio tikslo objektu.

Eliminuodami diskusijas dėl teisės turinio ir visuomeninės struktūros atitikties (stipriojo ir silpnojo suvokimo nūdienos sąlygomis), tikrai galime patvirtinti, kad teisės aukščiausias tikslas ir užduotis – sudaryti sąlygas visuomenei išgyventi (ir net Hayekas tam, tikėtina, neprieštarautų).

Tai, kas kelia didelius ginčus

Įvardijant teisės tikslą pirmiau nurodytąjį, iš karto būtina pripažinti, kad tokiu abstrakcijos lygmeniu apibrėžtas tikslas yra menkai apčiuopiamas ir visiškai nepritaikomas praktiškai – vargu ar taip įvardytas tikslas bus mums naudingas, siekiant nustatyti teisės normos ir teisės principų turinį, pašalinti tokias įprastas teisei kolizijas, ar sprendžiant kitokias funkcionuojančiai teisei kylančias problemas. Todėl būtina konkretinti teisės tikslą, ieškant kategorijų, kurios išreikštų teisės kūrimo tikslus ir tuo pačiu įgytų praktinio pritaikomumo lygmenį.

Kiekvienoje žmogaus veikimo srityje taikomos tam tikros pamatinės (metodologinės) kategorijos, kurios leidžia įvertinti pasiektą rezultatą: moksle – tiesa, ekonomikoje – apsimokėjimas, mene – grožis, moralėje – gėris, politikoje – rezultatyvumas. Teisėje taip pat siekiama sudaryti vertybių hierarchiją, nustatant vieną kažkokią absoliučią vertybę, kuri visada yra tikslas ir niekada netampa priemone (vertybės pri-

pažinimas absoliučia visada yra tam tikro pasirinkimo (susitarimo), o ne įrodinėjimo rezultatas). Absoliučia vertybe teisėje dažniausiai siekiama pripažinti teisingumą arba naudą. Ir tenka pripažinti, kad šios dvi vertybės tradiciškai konkuruoja tais atvejais, kai siekiama vienai iš jų suteikti prioritetą arba pripažinti metodologine kitos atžvilgiu, nustatant pozityviosios teisės galiojimo ir tinkamumo sąlygas. Pripažinus, kad sąvoka fundamentalieji tikslai yra perdėm neapibrėžta (todėl spekuliatyvi), tikslinga pamąstyti, ar teisingumo ir naudos kategorijos yra tiek aiškos, kad galėtų tapti atspara, darant nuorodas į galutinius teisės tikslus.

Teisė kaip naudos siekimo priemonė

Nauda kaip galutinis teisės tikslas paprastai siejamas su anglų filosofų Benthamo ir Millio darbais. Šie autoriai tradiciškai priskiriami prie analitinės jurisprudencijos (taigi ir teisinio pozityvizmo) atstovų. Tačiau nurodyti tyrėjai labai išsiskyrė iš kitų pozityvistų – pirmiausia tuo, kad ne tik siekė apibrėžti teises kategorijas, bet ir (laikydami tai itin svarbiu uždaviniu) labai daug dėmesio skyrė teisės galutinių tikslų tyrimui. Jie bene pirmieji į teisės teoriją moksliniu pavidalu įvedė naudą (malonumą) kaip galutinį teisės tikslą ir tapo teisinio pragmatizmo, vėliau itin išvirtinusio JAV, pradininkais. Šie autoriai laikomi teisės utilitarizmo² atstovais ir propaguotojais. Priešingai negu hedonizmo filosofai, nurodyti autoriai ir sekėjai išaukština ne akimirkos malonumą, o ilgalaikę laimę. Pasak jų, norint nustatyti visuotines

² Sąvoka „utilitarizmas“ kilusi iš lotyniško žodžio „utilis“ ir reiškia naudingas, tinkamas.

žmogaus elgesio taisyklės, pirmiausia reikia išsiaiškinti aukščiausią tikslą – bendrą galutinį siekiamą tašką. Benthamas tokiu tikslu įvardija laimę ir nustato naudos principą, leidžiantį įvertinti kiekvieną veiksmą kaip padidinantį arba sumažinantį žmonių laimę. Tokiu būdu teisės tikslu tampa siekis sukurti kuo didesnę laimę kuo didesniai žmonių skaičiui. Millis, kūręs savo darbus, siekdamas apginti Benthamą nuo kritikos, jo idėjas vystė savarankiškai ir daug kur nutolo nuo savo pradininko: išskyrė skirtingas malonumo rūšis, pasirinko mažiau hedonistinę malonumo skaičiavimo formulę ir t. t. Svarbiausias šių mokslininkų pažiūrų skirtumas – Millis siekė suderinti utilitarizmo teoriją su teisingumo teorija (tiesa, šie jo bandymai ypač ir kritikuoti). Abu autoriai iškelia svarbiausią siektiną tikslą – laimę. Jie suformuoja nuostatą (ypač ryškiai Millio darbuose), kad visuotinė laimė yra aukščiau už individualią, nes žmogus jaučiasi laimingas tik tuo atveju, jei jo laimė harmoningai dera su bendra visuomenine laime. Laimė susiejama su morale, nurodant: „Laikantis požiūrio, kuris „naudą“ arba „didžiausios laimės principą“ pripažįsta kaip dorovės pamatą, teigiama, kad poelgiai yra dori atitinkamai tiek, kiek jie yra linkę skatinti laimę; nedori, kiek jie yra linkę skatinti laimės priešingybę. Laimė reiškia malonumą ir skausmo nebuvimą; nelaimė – skausmą ir malonumo netekimą“ [11, p. 14]. Teisės literatūroje nurodoma, kad Benthamo (kaip ir kitų utilitaristų) požiūriu, teisė ir moralė grindžiamos nauda, tiksliau – malonumo, pertekliaus ir saugumo idėjomis. Utilitaristai ir pragmatizmo atstovai (ypač amerikietiškojo jo varianto) naudą laiko pagrindiniu pažinimo ir veikimo įvertinimo

kriterijumi. Jų požiūriu, teisės tikslas – pasiekti maksimalų naudingumą (malonumą) maksimaliam bendruomenės narių skaičiui ir išvengti nepageidaujamų pasekmių ir kentėjimų. Nurodytų autorių sekėjai, ieškodami mažiau kontroversiškų kategorijų negu malonumas ir kentėjimas, perėjo į žmonių preferencijų, kurias jie susiformuoja pasirinkimo situacijose, patenkinimą arba nepatenkinimą [10, p. 109].

Pateiktų pažiūrų pagrindu formavosi utilitarizmas kaip filosofinis požiūris ir teisės sampratos kryptis, įgijusi daugybę formų ir pavidalų. Utilitarizmo teorija doroviškai ir teisiškai tinkamą elgesį nustato pagal naudingumo kriterijų. Kiekvienas protingas žmogus suvokia, kad jis negali patenkinti visų savo poreikių ir troškimų – jis turės paaukoti mažiau svarbius dėl svarbesnių. Panašiai ir žmogaus veikimas visų labui – pagal utilitarizmą, žmogus privalo maksimaliu lygiu veikti visų labui ilgalaikėje perspektyvoje. Kai susipriešina vieno asmens interesai – jis išsirenka reikšmingiausią sumariškai suprantamą interesą; kai susipriešina skirtingų individų interesai – turi būti veikiamas svarbesniam sumariškai suprantamam interesui, įvertinant naudą ir apsunkinimus, kuriuos gali sukurti mūsų sprendimas. Suprantama, daugiausia kontroversijų kelia galimybė palyginti sprendimų padarinius – todėl natūraliai formuojasi utilitaristinės krypties teorijos, sprendimų padarinius matuojančios ekonominės naudos kategorijomis, tačiau jokių būdu negalima teigti, kad šios teorijos apimtyje naudą ir kaštus reikia įvertinti piniginiu ekvivalentu [9, p. 109–111]. Nepaisant daugelio utilitarizmo krypčių, galima išskirti tokius jo postulatus: tiriama

privalomybės, o ne esamybės sritis (kaip privalu pasielgti, o ne kaip pasielgta); įpareigojama veikti siekiant kitų gerovės; visuomeninę santvarką būtina saugoti tik tokiu atveju, jeigu ją įvertina kaip labiausiai tarnaujančią visuotinei gerovei; nekeliamas reikalavimas, kad kiekvienas būtų traktuojamas taip pat kaip kiti – bet reikalavimas, kad kiekvienas turi būti laikomas vienu ir ne daugiau kaip vienu. Dauguma utilitaristų pritarė visuomeninių gėrybių perdalijimui, nes dalies gėrybių paėmimas iš turtingųjų ir išdalijimas varganiams antriešiams labiau padeda negu kenkia pirmiesiems. Tačiau iš principo utilitaristai akceptuoja visuomeninę nelygybę [9, 126]. Atkreiptinas dėmesys, kad galima atrasti sąsają tarp utilitarizmo argumentų apie didžiausią laimę didžiausiam žmonių skaičiui ir kitų, iš pirmo žvilgsnio su utilitarizmu tiesioginių sąsąjų neturinčių teoretikų – kad ir Jheringu, nurodančių teisės tikslu visuomenės gyvenimo sąlygų užtikrinimą, ar Hayeku, teisei laikančiu spontaniškai susiformavusias elgesio taisykles, leidusias jomis besivadovaujančiai bendruomenei pasiekti geresnių rezultatų.

Polemika, analizuojant naudą kaip elgsenos įvertinimo matą, yra akivaizdi, bet, autorės vertinimu, galima įžvelgti galimybę remiantis šia kategorija formuoti vienokio ar kitokio sprendimo argumentus (nors abejotina, ar galima šią sąvoką vartoti kaip argumentą, neaptariant (neplėtojant) jos turinio.

Teisė kaip teisingumo siekimo priemonė

Kita grupė tyrėjų teisės tikslą sieja su visai kitokios prigimties ir turinio vertybe. Plato-

nas, Aristotelis, šv. Tomas Akvinietis, Geny ir daugybė kitų neabejojo, kad vienintelis teisės tikslas – teisingumas. Jie išskyrė ir analizavo įvairius šios sąvokos aspektus ir niuansus. „Tas, kuris ruošiasi pasišvesti teisinei veiklai, turi žinoti, iš kur atsirado pats žodis „teisė“. O atsirado iš „teisingumo“³, – rašė senovės Romos juristas *Domicijus Ulpianas*, suformulavęs tokius teisingumo imperatyvus: gyvenk sąžiningai; neskriausk kito; kiekvienam atiduok tai, kas jam priklauso. Pasak tokių autorių, kaip tik teisingumo idėja leidžianti nustatyti, kaip turi būti kuriama teisinė tvarka.

Teisingumo, kaip teisės tikslo, tyrimas siekia kelis tūkstančius metų ir išsiskiria tuo, kad fundamentalūs darbai buvo parašyti labai seniai (ir jie dažnai yra modernesni už daugelį vėliau parengtų traktatų). Teisingumo analizė, kurią atliko kažkada Aristotelis, o vėliau šv. Tomas Akvinietis ir šiandien gali būti pripažinta labiausiai pavykusia [2, p. 61]. Skiriamos trys teisingumo rūšys pagal skirtingus tarp subjektų susiformavusius ryšius. Jei santykiai sukuriama tarp vienas nuo kito nepriklausomų ir nepavaldžių asmenų, tarp jų susikuria komutatyvus (mainų) teisingumas. Asmenims sukūrus organizuotą bendruomenę, formuojasi distributyvus teisingumo santykiai, vertinant bendruomenės pareigas asmeniui, ir legalaus teisingumo santykiai – vertinant asmenų pareigas bendruomenei. Komutatyvus teisingumas išreiškia aritmetinę lygybę, žmonėms keičiantis paslaugomis ir vertybėmis. Distributyvus teisingumas, atvirkščiai, siekia perskirstyti teises ir parei-

³ Lotynų kalba sąvokos „jus“ kilmė yra ta pati kaip ir sąvokos „justicija“.

gas tarp žmonių, dažnai pažeidžiant lygaus traktavimo principą (kaip tik iš šios teisingumo rūšies šiandien kildinamos vienodos galimybės naudotis visuomeniniais gėriais nepriklausomai nuo valstybei sumokamų mokesčių dydžio ar didesnė (intensyvesnė) darbuotojo negu darbdavio teisių apsauga). Legalusis (arba įstatyminis) teisingumas galėtų būti iššifruotas kaip bendruomenės narių pareigos prisidėti prie bendro bendruomenės gėrio kūrimo, išlaikymo ir apsaugojimo. Šiuo aspektu teisingumas suponuoja visiems visuomenės nariams socialinio solidarumo pareigas: mokėti mokesčius, atlikti karinę tarnybą, paklusti valdžios nustatytoms taisyklėms ir t. t. Tiesa, reikia pasakyti, kad pasiūlyta grakšti teisingumo struktūra tampa ne tokia aiški, kai siekiama nustatyti ribas tarp komutatyvaus ir distributyvaus teisingumo veikimo sričių ar apibrėžti visuomeninio gėrio ar socialinės pareigos turinį. Ir jeigu teisingumas kaip teisės tikslas leidžia nesunkiai įvertinti, ar teisingai (vienodai) buvo pritaikytos galiojančios teisinės taisyklės, tai nustatyti, ar taisyklės yra teisingos, – itin sunku. Ir kas gali padėti nustatyti, ar teisingai vyksta teisių, pareigų, gėrybių perskirstymas (distribucija), teikiant kiekvienam tai, kas jam priklauso? Esame priversti ieškoti kitų kriterijų, leidžiančių konstatuoti, kad veikiame pagal teisingumo principą arba kad jį pažeidžiame.

Taigi teisingumo turinys atskleidžiamas ir plėtojamas labai įvairiai. Nepaisant esamų koncepcijų įvairovės, jų klasifikavimas leidžia atskleisti tam tikrus svarbius aspektus. Visas teisingumo teisėje koncepcijas galima suskirstyti į dvi grupes: koncepcijas, kurios teisingumą tapatina su pozityviosios teisės

galiojimu (taigi teisingumo turinio ieško pozityviosios teisės sistemos viduje), ir tokios koncepcijos, kurios teisingumo požymių (ir tuo pačiu pozityviosios teisės galiojimo pagrindų) ieško už pozityviosios teisės sistemos ar prieš ją: moralėje, religijoje, žmogaus ar visuomenės prigimtyje ir kt. Kaip tik bandant integruoti į pozityviąją teisę moralines (dorovines) kategorijas ir kyla daugiausia diskusijų keliančių problemų, kurias sprendžiant kertasi du kardinaliai skirtingi požiūriai į teisingumą kaip ypatingą pozityviosios teisės ir moralės santykį. Vienų požiūriu, pozityvioji teisė veikia kaip moralės minimumas. Funkcionuojanti teisinė tvarka uždraudžia tik kraštutinį blogio pasireiškimą. Teisės ir moralės santykį išreiškiant taip, šios dvi normatyvinės sistemos išlieka visiškai savarankiškos: moralė formuoja teisingumo turinį ir veikia kaip atvira ir nuolat besikeičianti sistema; teisė – tai pirmiausia pozityviosios teisės normų sistema, kurią išskiria prievartinis jos pobūdis, o ne kažkoks išskirtinis lankstumas ar moralumas. Esant šiam požiūriui, teisė tik labai siaura sritimi sutampa su morale, o visais kitais atvejais – visiškai arba beveik visiškai abstrahuojasi nuo jos. Be jokių abejonių, šis požiūris yra bene ryškiausiai reprezentuojamas normatyvistinėje ar pozityvistinėje (klasikinėje ar švelnesnėje) teisės sampratoje. Visai kitoks požiūris į pozityviąją teisę, moralę ir teisingumą yra tas, kuris teisės ir moralės sistemas laiko nuolat sąveikaujančiomis, susipynusiomis ir igrančiomis viena kitos požymius. Taip analizuojant teisingumas virsta teisine kategorija, kai reaguojama į teisės pažeidėjo veiklą, ir išlieka dorovine kategorija, kai vertinamas asmens lojalus teisei elgesys

(galimas ir griežtasis požiūris, kai į teisę reikšmingą sritį talpinamos situacijos, kurių teisinės kontrolės sistemos neapima – išamontintas teisinių taisyklių (ar net moralinių imperatyvų) laikymasis traktuojamas kaip teisinės atsakomybės (pozityviosios) veikimo apraška.

Yra ir kitoks požiūris į teisingumą teisėje grupavimas, kuris bene labiausiai paplitęs teisinėje mintyje – visuotinai skiriamas materialinis ir procedūrinis teisingumo aspektai. Materialinis ir procedūrinis teisingumas skiriasi tiek pagal ontologinius, tiek pagal metodologinius kriterijus. Nors praktiniu taikomuoju požiūriu šias kategorijas labai sunku atskirti, jos visada sąveikauja kaip potenciali (materialinis teisingumas) ir aktas (procedūrinis teisingumas). Materialinis teisingumas nulemia teisingumo kaip vertybės ir teisingumo kaip tos vertybės egzistavimo būvio analizę. Tiesa, materialinio teisingumo koncepcijos taip pat labai nevienalytės⁴. Kitokius tikslus kelia ir kitokias tyrimo priemones taiko procedūrinio teisingumo koncepcijos. Bendriausiu požiūriu procedūrinis teisingumas yra aktai, kurie atliekami, laikantis anksčiau priimtų ir akceptuotų taisyklių (normos bus teisingos, jei bus priimtose laikantis nustatytų procedūrų).

⁴ Skiriamos supranatūralinės (idealiosios) koncepcijos, kurios teigia, kad vertybės egzistuoja ir kaip idealios, ir kaip realios vienu metu ir kurios laikomos krikščioniškos filosofijos pagrindu; natūralistines koncepcijas – joms priskiriamos empirinės teorijos, kuriose teisingumo kriterijus tiesiogiai susietas su empiriškai pažįstama visuomenine ar psichine situacija; fenomenologinės koncepcijos – teigia vertybes (ir teisingumą) esančias autonomines, objektyvias, absoliučias, nurodant, kad teisingumas turi apriorinę struktūrą, kurią tirti esą galima tik fenomenologiniu būdu (pasitelkiant intuiciją); institucinės teorijos teisingumo tyrimą pakeičia politinių, teisinių ar kitokių visuomeninių institucijų, vykdančių teisingumą, analize.

Kiekvienas turime aiškią individualią teisingumo sampratą – ją būtų nelengva išreikšti požymiais, todėl net norėtusi ją pavadinti teisingumo išvalga (nuojauta), tačiau mūsų elgesį ji reguliuoja ir leidžia mums priimti individualius sprendimus – tiek nustatant savo elgseną, tiek ir vertinant kitų asmenų poelgius. Tačiau teisingumas kaip teisinė kategorija yra bene labiausiai neaiški ir daugiausia diskusijų kelianti teisės moksle ir filosofijoje. Teisingumas – tai nesikeičiantis ir nuolatinis norėjimas duoti kiekvienam tai, ko jis nusipelnė; teisingumas – pusiausvyra, pasiekama suderinus vieno reikalavimus su kitų pareigomis; teisingumo idėja – tai aukštesnės tvarkos idėja, kuri turi viešpatuoti pasaulyje ir užtikrinti labiausiai vėrtų interesų išaukštinimą, ir t. t. Suvokiame, kad iš teisės atėmus teisingumo kategoriją, joje neliks šerdies. Tačiau įvertinus teisingumą kaip fundamentalų teisės tikslą, tenka konstatuoti – gražu, bet trūksta konkretumo; patrauklu, bet sunkiai pritaikoma praktiškai ir ginčams spręsti. Ko gero, tokių minčių apimtas karalienės Viktorijos valdymo laikotarpiu vienas anglų teisėjas, vertindamas visų lygybę prieš įstatymą kaip formalaus teisingumo pasireiškimą, ciniškai pareiškė, kad įstatymas, kaip ir „RIC“ viešbutis, vienodai atviras visiems – ir turtingiems, ir vargšams. Ši teisėją prisiminęs anglų teoretikas Loidas daro išvadą, kad teisingumas tai viso labo racionalios tvarkos idėja ir veikia greičiausiai kaip procedūrinis principas [10, p. 137–140]. Todėl Naujųjų laikų filosofijoje vis labiau išigali daug apibrėžtesnės procedūrinio teisingumo koncepcijos, kurioms, viena vertus, turėjo įtakos visuomeninės sutarties teorijos (itin ryškiai Rousseo ir Hobso darbuose), kita ver-

tus – Kantas. Šiandien ryškiais šių autorių ir jų sekėjų darbų tęsėjais vadinami Rawlsas, Habermassas, Alexy.

Siekis suteikti pamatą diskursui, kas yra teisingumas, verčia toliau plėtoti teisingumo kaip nešališkumo koncepciją, teisingumą analizuojant kaip būdą, kuriuo socialinės institucijos paskirsto teises ir pareigas. Situacija, kai socialinė padėtis tampa trukdžiu siekti tikslo, įvardijama kaip socialinis neteisingumas. Teisingumas privalo būti realizuotas taip, kad apsaugotų tuos, kuriems socialinė padėtis tapo kliūtimi, ir nebūtų skriaudžiami tie, kurių socialinė padėtis yra gera. Šiuo požiūriu teisingumo principas reiškia lygių galimybių užtikrinimą – kad atsitiktinės sąlygos negalėtų sutrukdyti pasiekti tam tikrus tikslus.

Plėtojant teisingumo koncepciją ryški paskutinio laikmečio figūra – Rawlsas. Jis išskiria dvi teisingumo plotmes: viena susijusi su pamatinių pilietinių teisių užtikrinimu, kita – su visuomenine ir ekonomine nelygybe. Pagal maksimalios lygybės principą kiekvienas žmogus turi lygią teisę į kuo platesnę laisvę, kurią įmanoma sudeirinti su panašia kitų žmonių laisve. Ši laisvė turėtų apimti žodžio ir susirinkimo laisvę, nuosavybės neliečiamumą, nemotyvuoto arešto ir įkalinimo uždraudimą ir pan. Antra principinė nuostata: socialiniai ir ekonominiai nelygumai turi būti konstruojami taip, kad būtų galima protingai tikėtis, jog tai bus naudinga visiems (diferencinė taisyklė) ir kad visi būtų susaistyti vienodai prieinamomis pozicijomis (vienodų šansų ir galimybių taisyklių) [14, p. 87]. Rawlso požiūriu, teisingumo reikalavimai yra skirti institucijų, o ne privačių asmenų sprendimams. Ir šie reikalavimai privalo nustatyti teisingus

rėmus, kad juose individai galėtų vystyti ir patenkinti savo privačius ir viešuosius interesus. Kitas teoretikas Habermassas kuria diskurso teoriją, pagal kurią teisingumą užtikrina diskursas, paremtas geresnio argumento jėga. Visi diskurso dalyviai, turėdami kalbėjimo ir argumentavimo laisvę ir pareigą sakyti tiesą, turi lygias galimybes pateikti geresnius argumentus, kurie ir nulemia vienokį, o ne kitokį sprendimą. Panašią schemą kuria ir Alexy. Pagal jį, racionalus, argumentuotas diskursas, vykstantis pagal nekvestionuojamas ir iš anksto argumentuotai nustatytas taisykles, leidžia priimti teisingą (tinkamą) sprendimą [1].

Net ir po paviršinės teisingumo kategorijos vartojimo teisėje analizės, tenka vėl kartoti įžvalgą, jau nurodytą, vertinant naujos sąvokos apibrėžtumą. Teisingumas – daugialypis teisinių argumentų šaltinis, bet tikrai nepakanka daryti nuorodos į jį, nepateikiant turinio (kategoriško vartojimo konteksto) analizės.

Vietoje pabaigos

Taigi sąvokos „teisės tikslas“, „teisės prigimtis“ nėra vienodai suprantamos, todėl kvestionuotina tai, kad teisės teoretikai ir teismai vartoja šias sąvokas be didelių skrupulų ir be išankstinės jų turinio analizės. Teisingumas ir nauda, kaip teisės tikslus konkretinančios kategorijos, pasižymi didesniu apibrėžtumu, todėl jos laikytinos tinkamesniu argumentų paieškos šaltiniu. Bet ir šios kategorijos neturėtų būti pateikiamos, tikintis, kad visi teisinio diskurso dalyviai supranta jas vienodai.

Todėl norėtusi kviešti visą teisinę bendruomenę ir teismus būti labiau atsakingus ir susimąstyti, darant nuorodas į teisės

tikslus (gal perdėm drąsu pasakyti, bet tikrai verta pagalvoti, ar apskritai tokią kategoriją tikslinga vartoti teisiniam argumentavimui). Bene visų teisinių ginčų atveju nėra savaime aišku, ar ginčo sprendimas atitinka teisės tikslus (Ar teismo sprendimas uždrausti homoseksualų eitynes Vilniuje atitinka teisės tikslus, ar ne? Ar jis garantavo būtinas visuomenės gyvenimo sąlygas, ar kaip tik jas sutrikdė?) Norėtusi, kad teisės tikslai būtų „išlukštenti“ paverčiant juos argumentais, kuriuos įmanoma vertinti: koks yra tos taikios, kompromisinės ir darnios visuomenės turinys; kaip sąveikauja teisingumas ir nauda konkrečiomis situacijomis. Ir pagaliau – kuriai iš šių vertybių teiktinas pirmumas, kai jos akivaizdžiai susikerta – lyg ir teisinga yra laisvės atėmimu nubausti sistemingai teisę pažeidinėjantį jaunuolį, bet ar naudinga tokia bausmė jam ir visuomenei – juk niekam nekelia abejonių, kad kalėjimas kaip bausmės forma patyrė visišką fiasko, nes neatlieka nei prevencinių, nes resocializacinių uždavinių. Jau ne kartą šiame straipsnyje cituotas Jheringas buvo sau radęs sprendimo raktą – jis siūlė taikyti Kanto formulę ir, vertinant situaciją, įsivaizduoti, kas įvyktų, jeigu analizuojamas elgesys taptų visuotine norma. Nors teoretiko pavyzdys, kad visuomenė išnyktų per vieną kartą, jeigu bešeimio, valkatos ir savižudžio elgsena taptų visuotine norma, šiandien atrodo šiek tiek primityvokai, teisingumo ir naudos turinį konkretinančių kriterijų būtina ieškoti – ypač šiais nuomonių ir žmonių elgsenos pliuralizmo ir nenuspėjamumo laikais. Suvokiant, kad teisinė politika priklauso nuo daugybės veiksnių, vis dėlto norėtusi, kad teismai, kaip labiausiai matomos teisės įgyvendinimo institucijos, išplėtotų

sprendimų motyvus: tiek dėl siekio teisę užtikrinti visuomenės gyvenimo sąlygas, tiek teisingumo ir naudos kaip teisės tikslus konkretinančių kategorijų. Tai būtų ženklas ir teisinę politiką formuojančioms valstybės institucijoms, kurios galėtų reaguoti apmąstymais, kokios teisės laukia dabartinė (tiksliau ateities) visuomenė, ir konkrečiais teisėkūros sprendimais.

Išvados

1. Teisės teorijoje teisės tikslai yra apibrėžiami kaip visuotinai suprantama ir didelių diskusijų nekelianti fundamentali teisinė kategorija, dažniausiai teisės tikslu įvardijant teisingumo, socialinės darnos ir visuomeninio kompromiso užtikrinimą.
2. Teismų sprendimuose daromos nuorodos į teisės tikslus, siekiant argumentuoti pirmuosius – taigi kategorija teisės tikslai vartojama kaip tokia teisinio argumentavimo priemonė, kurios turinys nekelia diskusijų ir yra visuotinai aprobuotas. Tačiau sąvoka „teisės tikslai“ yra perdėm abstrakti, kad galėtų būti vartojama kaip elgsenos įvertinimo ir sprendimo argumentavimo priemonė. Siekiant sąvoką „teisės tikslai“ vartoti kaip teisinio argumentavimo priemonę, būtina papildomai analizuoti, koks yra tos taikios, kompromisinės ir darnios visuomenės turinys ir kaip sąveikauja teisingumas ir nauda konkrečiomis situacijomis.
3. Teisės tikslą galėtų sukonkretinti tokios kategorijos, kaip antai nauda ir teisingumas, tačiau ir šios kategorijos gali būti vartojamos tik atskleidžiant jų turinį.

LITERATŪRA

1. ALEXY, R. *Teisinio argumentavimo teorija. Mokymas apie racionalų diskursą, arba Teisinio pagrindimo teorija*. Vilnius, 2005.
2. BERGEL, J. L. *Théorie générale du droit*. Paris, 1989.
3. GUMPLOVIČIUS, L. *Sociologijos pagrindai*. Kaunas, 1929.
4. HAYEK, F. A. *Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. Taisyklės ir tvarka*. Vilnius, 1998.
5. IERING, R. *Cel v prave*. Sankt-Peterburg, 1881.
6. IERING, R. *Interes ir pravo*. Jaroslavl, 1880.
7. IHERINGAS, R. *Kova dėl teisės*. Kaunas, 1923.
8. KORYBSKI, A.; LESZCZYŃSKI, L.; ir PIENIAŹEK, A. *Wstęp do prawoznawstwa*. Lublin, 2000.
9. LYONS, d. *Etyka ir rządy prawa*. Warszawa, 2000.
10. LOID, d. *Ideja prava*. Moskva, 2002.
11. MILL, J. S. *Utilitarizmas*. Vilnius, 2005.
12. *Obščaja teorija prava i gosudarstva*. Red. V. V. Lazarev. Moskva, 1999.
13. RADBRUCH, G. *Filosofija prava*. Moskva, 2004.
14. RAWLS, J. *Teoria sprawiedliwosci*. Warszawa, 1994.
15. VAIŠVILA, A. *Teisės teorija*. Vilnius, 2000.
16. VANSEVIČIUS, S. *Valstybės ir teisės teorija*. Vilnius, 2000.

ZIELE DES RECHTES – INSTRUMENT DER SPEKULATION ODER EIN MITTEL DER ARGUMENTATION?

Giedrė Lastauskienė

Zusammenfassung

In der Rechtstheorie werden die Ziele der konkreten rechtlichen Anweisungen von den allgemeinen (fundamentalen) Zielen des Rechtes streng getrennt. Die fundamentalen Ziele des Rechtes heben mehr komplexe Probleme hervor. In der Rechtstheorie werden diese Ziele des Rechtes meistens als konzeptionelle, theoretische Kategorie analysiert, um zu erkennen, was man mit der Erschaffung von rechtlichen Regeln und dem Erhalten des teuren Zwangsapparats, der sie gewährleisten soll, erreichen will. Sowohl in der Rechtswissenschaft, als auch in der Rechtstheorie werden die Begriffe der Zielen des Rechtes und sozialen Bestimmung des Rechtes ziemlich frei benutzt – so als ob man bezweifelt die allgemeine und gleiche Verständlichkeit ihres Inhaltes nicht. In Wirklichkeit werden es aber sehr viele Ziele des Rechtes definiert, und die Meinungen darüber sind sehr scharf und widersprüchlich.

Mit der Erschaffung des Rechtes will man so günstige Bedingungen wie es nur möglich für die

Existenz der Gesellschaft erschaffen. Wenn man aber so die Zielen des Rechtes definiert, kann man diese Kategorie in der Praxis überhaupt nicht anwenden. Deshalb ist es notwendig die Zielen des Rechtes zu konkretisieren, in dem man nach Kategorien sucht, die die Ziele der Rechtserschaffung zum Ausdruck bringen und gleichzeitig das Niveau der praktischen Anwendung erlangen, und so sind die Kategorien des Nutzens und der Gerechtigkeit. Daraus lässt sich schließen, dass die Ziele des Rechtes keine eindeutige Kategorie ist. Abgesehen davon gebrauchen sie sowohl Theoretiker, als auch Gerichte, ohne vorher ihren Inhalt zu analysieren. Man wünscht sich eine detaillierte Analyse. Wie ist der Inhalt dieser friedlichen, kompromissbereiten und harmonischen Gesellschaft; wie die Gerechtigkeit mit dem Nutzen in Wechselwirkung in konkreten Situationen steht, und welche von diesen Werten Priorität hat, wenn sie sich offensichtlich überschneiden.

Įteikta 2010 m. rugsėjo 13 d.

Priimta publikuoti 2010 m. spalio 22 d.